

Dr. Sead BANDŽOVIĆ

Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu

E-mail: sead1994@live.com

1.02 Pregledni naučni rad/Review scientific article

UDK/UDC: 94:34:326(37)"408" (094)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2023.6.9.391>

ROPSTVO U ANTIČKOM RIMU

Apstrakt: *Ustanova ropstva bila je svojstvena svim civilizacijama mediteranskog bazena u starom vijeku. Ipak, svoju najširu primjenu ropstvo je imalo u rimskoj državi za koju je ono bilo od neizmjerne važnosti budući da su robovi bili pokretačka snaga tamošnjeg društvenog i ekonomskog sistema. Robovi (servus, puer) su tretirani kao „oruđe koji govori” (instrumentum vocale). Položaj pojedinca u rimskoj državi bio je detaljno regulisan, a postojala su tri statusa: status civitatis (rimski građanin ili stranac), status familiae (starješina porodice ili njen član pod vlašću pater familiae) i status libertatis (rob ili slobodan čovjek). Robovi su u rimskom pravu imali poseban položaj. Za razliku od životinja i stvari nad kojima se vlast označavala kao domicium ovdje se radilo o vlasti nad čovjekom pa je korišten termin domicia potestas. U početnim fazama razvoja države i prava posmatrani su isključivo kao imovinsko dobro, bez bilo kakvih ličnih, imovinskih i drugih prava. Tako puer nije mogao biti stranka u postupku, a njegova zajednica sa ropkinjom tretirana je kao faktička zajednica (contubernium), ne kao punovažni brak. Mogao je samo poboljšati položaj svog gospodara, a ukoliko bi servus prouzrokovao trećoj strani neku štetu, gospodar nije bio dužan istu otkloniti, ali prema Akvilijevom zakonu o šteti iz 287.g.n.e. postojala je mogućnost predaje roba oštećenoj strani po principima noksalne odgovornosti. U ropskom statusu pojedinac se mogao naći na tri načina: padanjem u ratno zarobljeništvo, rođenjem od majke ropkinje (vernae) ili gubitkom slobode kao vid sankcije. Osim privatnih i carskih postojali su i tzv. javni robovi (servi publici). Njihov vlasnik nije bilo privatno lice, već šira društvena zajednica, a vlast nad njima zvanično je obnašao rimski narod (populus Romanus), civilni organi u općinama (municipies) ili koloniji (coloni) u Italiji te njenim provincijama. Servi publici su najčešće bili zaposleni kod magistrata ili sveštenika, a radili su i kao čuvari raznih rimskih građevina: bazilika, hramova, arhiva i biblioteka. Rimsko pravo je također poznavalo i druge oblike podređenosti koji nisu bili ropstvo već stanja slična ropstvu. Prvi vid odnosio se na lica in mancipio koje je pater famillias predao putem mancipacije drugom starješini kao radnu snagu ili radi izbjegavanja deliktne odgovornosti. Drugi slučaj se odnosio na addictuse. Po starom civilnom pravu (ius civile) addictus je bio dužnik u*

određenom obligacionom odnosu gdje bi, u slučaju neizmirivanja svoje obaveze, bio dodijeljen povjeriocu. Povjerilac ga je morao držati u tzv. povjerilačkom zatvoru 60 dana sve dok se ne bi pojavio jamac ili bio otplaćen dug. Ukoliko do toga ne bi došlo, dužnik je mogao biti ubijen ili prodat kao rob. Osobe otkupljene iz ratnog zarobljeništva (*redempti ab hostibus*) otkupljivač je mogao držati u zarobljeništvu sve dok se otkupnina ne isplati bilo novcem ili radom otkupljene osobe. Tokom perioda carstva trajanje zarobljeništva ovakve vrste moglo je trajati najviše 5 godina. Gajeve Institucije su u ova stanja svrstavale i *auctoratus*. U njih su se ubrajali muškarci, žene i maloljetna djeca koji su se obavezivali raditi za neku osobu na određeni vremenski period (*iudicati*). Oslobođanje iz ropstva vršilo se putem posebnog pravnog postupka (*manumissio*). U ranim epohama *ius civilea* on je bio izuzetno formalne prirode da bi kasnijom pretorskom djelatnošću taj formalizam bio napušten i zamijenjen novim, efikasnijim pravnim sredstvima.

Ključne riječi: *Antički Rim, ropstvo, status libertatis, servi publici, manumissio.*

SLAVERY IN ANCIENT ROME

Abstract: *The institution of slavery was characteristic of all the civilizations from Mediterranean basin in ancient times. However, slavery had its widest application in the Roman state, for which it was of immense importance, since slaves were seen as the driving force of Roman social and economic system. Slaves (*servus, puer*) were treated as “speaking tools” (*instrumentum vocale*). The position of the individual in the Roman state was regulated in detail, and there were three special positions: *status civitatis* (Roman citizen or foreigner), *status familiae* (elder of the family or its member under the rule of *pater familias*) and *status libertatis* (slave or free man). Slaves had a special legal status in Roman law at the time. Unlike animals and things over which power was referred to as *domicium*, this was about power over man, so the term *domicia potestas* was used. In the initial stages of the development of state and the law, they were viewed exclusively as property, without any personal, property or other rights. Thus the *puer* could not be a party to the proceedings, and his union with the slave girl was treated as a *de facto* union (*contubernium*), not as a valid marriage. He could only improve the position of his master, and if the *servus* would cause some damage to a third party, the master was not obliged to eliminate it, but according to Aquilius law of damage from 287 AD there was a possibility of handing over the slave to the injured party according to the principles of noxal liability. An individual could find himself in the status of a slave in three ways: by falling into captivity in war, by being born to a slave mother (*vernae*) or by losing his freedom as a form of sanction. In addition to private and royal, there were also so-called*

public slaves (servi publici). Their owner was not a private person, but a wider social community, and power over them was officially exercised by the Roman people (populus Romanus), civilian authorities in municipalities or colonies in Italy and its provinces. Servi publici were most often employed by magistrates or priests, and they also worked as guardians of various Roman buildings: basilicas, temples, archives and libraries. Roman law also knew of other forms of subordination that were not a form of slavery but states similar to it. The first aspect referred to persons in mancipio who were handed over by the pater familias through mancipation to another elder as labor or to avoid tortious liability. The second case concerned addictus. Under the old civil law (ius civile) the addictus was a debtor in a certain obligatory relationship where, in case of non-payment of his obligation, he would be assigned to the creditor. The creditor had to keep him in the so-called creditor's imprisonment for 60 days, until a guarantor appeared or the debt was repaid. If this did not happen, the debtor could be killed or sold as a slave. Persons redeemed from captivity (redempti ab hostibus) could be held captive by the redeemer until the ransom is paid either in money or by the work of the redeemed person. During the period of the empire, the duration of captivity of this kind could last for a maximum of 5 years. Gai Institutiones also classified auctoratus in these states. These included men, women and minor children who undertook to work for a person for a certain period of time (iudicati). Liberation from slavery was done through a special legal procedure (manumissio). In the early epochs of the ius civile, it was of an extremely formal nature, and with later praetorian activity this formalism was abandoned and replaced by new, more efficient legal means.

Key words: *Ancient Rome, slavery, status libertatis, servi publici, manumissio.*

Proučavanje svakog starog prava nužno podrazumijeva poznavanje i upotrebu savremene pravne terminologije i pojmovne aparature.¹ Ropstvo je historijski najstarija i najsirovija forma diskriminacije i eksploatacije čovjeka od strane drugog čovjeka. U osnovi ono je zasnovano na "prostoju fizičkoj prinudi i na razlici u statusu slobodnog i neslobodnog člana unutar šire društvene zajednice npr. države i unutar uže društvene grupe npr. porodice, sela,

¹ Veoma je bitno da „onaj koji se bavi istorijom prava jasno razlučuje značenja savremenih pojmova od pojmova koji pripadaju davnoj prošlosti, posebno ako se u oba slučaja koriste iste reči. Drugo, o nekom pravu daleke prošlosti stiče se jasnija slika kada se uz opis onoga šta se u njemu postoji ukaže i na stvari kojih u njemu nema. Najzad, o potpunom razumevanju nekog starog prava može se govoriti tek onda kada smo u stanju da objasnimo zašto je ono bilo baš takvo, ne samo sa svojim elementima nego i prazninama” – prema: Antun Malenica, Pravni posao” i „negotium”, dva pojma koja pripadaju različitim epohama, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 3, Novi Sad 2007, 79.

grada”.² Najstariji pisani historijski izvori iz doba stare ere i prvih vijekova nove ere, uključujući tu i pravne i religiozne tekstove, ropstvo i robove konstatuju kao “realno postojeće i uobičajene društvene fenomene svog vremena”.³

O malo kojoj instituciji u historiji čovječanstva, kako s pravom konstatuje Nemanja Vujčić, je pisano tako opširno i s toliko emocija kao o ropstvu: “Mogućnost da jedno ljudsko biće bude u apsolutnom vlasništvu drugog, da bude tretirano kao svojina i, po potrebi, prodato, iznajmljeno ili poklonjeno, ne prestaje da izaziva snažne reakcije i, čak, da pobuđuje određenu vrstu fascinacije”.⁴ Postoji savremena negativna tendencija da se antičko ropstvo posmatra prosto kao ranija verzija novovjekovnog fenomena, uprkos značajnim razlikama.⁵ Ne može se klasificirati društvo kao robovlasničko samo zato jer posjeduje robove. Pojedini autori (Meillassoux i Finley) iznose da postoji robovlasničko društvo i društvo koje tek posjeduje robove.⁶ Studije ropstva tradicionalno nisu uspjevale da se odvoje od svog kulturnog, ideološkog i političkog konteksta. Antičko rimsko ropstvo, s druge strane, predstavlja široko istraživačko područje za sebe.⁷ Rimljani su imali veoma razvijen smisao za pravo. Jedan od važnih preduslova stvaranja razvijenog smisla za pravo kod njih bila je ustanova ropstva. Ona je oslobodila Rimljane od fizičkog rada i time im dala mogućnost da slobodno vrijeme i energiju upotrebe za intelektualni rad.⁸

² Dragan Nikolić, Ropstvo i robovi - tamnija strana ljudske civilizacije: (istorijski pregled), u: *Trgovina ljudima: pravna zaštita u međunarodnim i nacionalnim okvirima*, Pravni fakultet, Niš 2011, 23.

³ Milica Bradić, *Fenomenološki i etiološki aspekt trgovine ljudima*, Pravni fakultet u Nišu, master rad, Niš 2020, 7, http://www.prafak.ni.ac.rs/files/master-radovi/10.ZMR_Milica_Bradic.pdf (preuzeto 24.6.2022).

⁴ Sociolog Orlando Paterson (Orlando Patterson) je u svojoj studiji *Ropstvo i društvena smrt* (1982) doveo u pitanje validnost i upotrebljivost pravnih (naročito svojinskih) definicija ropstva, ponudivši umjesto toga jedno sociološko određenje. Ropstvo je opisao kao trajnu i nasilnu dominaciju nad ljudima koji su otuđeni iz svoje društvene sredine i uvedeni u strani sistem u kojem nemaju časti i osnovnih prava. Važan dio njegovog shvatanja ropstva jeste insistiranje na robovima kao ljudima koji su lišeni socijalnog konteksta („društvena smrt” iz naslova). Oni su nasilno uklonjeni iz svog društva a ne postaju dio društva koje im gospodari; društvene veze koje robovi uspostave i izgrade nisu priznate kao validne odstrane gospodara i mogu biti pokidane u svakom trenutku. Od kada se pojavila, Patersonova definicija je predmet i hvale i kritike i o njoj je mnogo pisano – prema: Nemanja Vujčić, Tri pogleda na ropstvo u antici, *Beogradski istorijski glasnik*, br. 11, 2020, 201, 206-207.

⁵ Nemanja Vujčić, Ropstvo kao porok u besedama Diona iz Pruse, *Istraživanja*, br. 24, 2013, 43.

⁶ Karolina Tumbas, *Robovlasnički sustav stare Grčke na primjerima izvornih tekstova*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, Zagreb 2017, 8, <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8921/1/DIPLOMSKI,%20TUMBAS,%20Karolina,%20Gr%C4%8Dki%20jezik%20i%20Knji%C5%BEevnost.pdf> (preuzeto 20.5.2022).

⁷ Nemanja Vujčić, Antičko grčko ropstvo u novijoj perspektivi, *Zbornik Matice srpske za klasične studije*, br. 21-22, 2020, 281.

⁸ Rimsko pravo je, u određenom pogledu, do izvjesne mere, “sinteza celokupnih dostignuća antičkog robovlasničkog sveta na polju prava, koja su u uslovima ogromne imperije sa razvijenom trgovinom i saobraćajem i do vrhunca razvijenim robovlasničkim odnosima koje je

Ropstvo je bilo rašireno u svim mediteranskim civilizacijama. Jedna od specifičnih karakteristika rimskog robovlasničkog sistema bila je pojava oslobođenika, oslobođenih robova (*libertini*), čineći društvenu strukturu dosta složenom. Ustanova patronata “proizašla iz oslobođenja robova i uspostavljanja specifičnog odnosa između gospodara i bivšeg roba, bila je značajna iz više aspekata, i to ne samo u privatnopravnoj sferi”. Rimljani su davali oslobođenim robovima veća prava nego što je to bio slučaj u drugim robovlasničkim društvima. Libertini su ipak uvijek bili nižeg ranga od onih koji su se u slobodi rodili (*ingenui*).⁹ Rimsko društvo je društvo zemljoposjednika, novčane aristokratije i robova, priznaje samo jednu jedinu političku slobodu, slobodu bogatih.¹⁰ U epigramima poznatog rimskog pjesnika Marcijala (Marcus Valerius Martialis, rođ. oko 40. godine n.e., umro oko 104), pominju se robovi koji obavljaju najrazličitije poslove za svoje gospodare: prate ih na forum, u gradska kupatila, nose ih na nosiljkama, raspituju se za imena prolaznika, pomažu u domaćinstvu, služe kao eunusi, frizerke, itd. Neki od njih su kupljeni, a drugi koje Marcijal naziva *servi paterni* stečeni nasljeđem od predaka. Često je pominjao i *vernae* — robove rođene u kući. Na njih je pozitivnije gledao, nego na one nabavljene spolja.¹¹ Rimski imperatori su htjeli, prema nekim navodima u literaturi, da zadrže osipanje robovlasništva ali da je život bio jači pa su često njihove mjere baš podsticale feudalizaciju.¹²

Rimska imperija je bila pravno uređeno carstvo čije se jedinstvo temeljilo na dva stuba: na pravu i religiji. Kroz ostvarivanje ova dva principa

stvorio Rim, dostigla najviši stepen koji se u robovlasničkom društvu može postići” – prema: Dragomir Stojčević, Rimljani i pravo, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 2, 1957, 173-181.

⁹ Mila Jovanović, Oslobođenici (libertini) u doba Oktavijana Avgusta, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 46, 2005, 137; Nemanja Vujčić, *Tri pogleda na ropstvo u antici*, 2020, 208.

¹⁰ Rodolfo Danieli, Sloboda i pravo građana u starom rimskom pravu, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 1, 1956, 2.

¹¹ Marcijal u više navrata pominje i robove koji obrađuju zemlju svojih gospodara kao poljoprivredni proizvođači ili upravljaju imanjima u ime gospodara kao vilikusi. Ovaj pjesnik češće pominje vilikusa nego običnog roba a, osim toga, gotovo po pravilu, kada govori o jednom ili drugom, uporedo ističe i kolona. To je potvrda da je osim roba, pa i umjesto njega, slobodni zakupac postao u to doba redovna pojava na veleposjedima, što je odraz krize dotadašnjeg načina proizvodnje i mogućnosti da se ona održi na starim temeljima. Marcijal, takođe u svojim epigramima pominje i promet tzv. luksuznih robova, namijenjenih posebnim potrebama gospodara. Smanjenje priliva robova iz ratnih pohoda i opšte moralno opadanje rimskog društva uticalo je na pojavu ovakve trgovine. Ti robovi dosezali su relativno vrlo visoku cijenu. Pojedini dječaci prodavani su po sto do dvije stotine hiljada sesterca, što je znatna suma, kad se iz samih Marcijalovih epigrama može vidjeti da je toliki iznos plaćan za gradsku kuću ili za osrednje imanje na selu - prema: Ante Romac, Robovi i ropstvo u Marcijalovim epigramima, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 2-3, 1964, 280-282.

¹² Obrad Stanojević, Karakter države pozne rimske imperije, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 4, 1961, 677. Oslobođenje putem cenza, koje je do 312 godine prije n.e. bio, prema nekim tezama, jedini način na koji je rob sticao pravo građanstva, postizalo se saradnjom roba, glave porodice i cenzora. Pomoću *professio* (tj. izjave koju rob daje cenzoru), *iussum domini* (ovlašćenja glave porodice) i upisivanja roba u spisak građana koje vrši magistrat, rob je sticao *libertas ex iure Quiritium*, što znači slobodu i pravo građanstva – prema: Rodolfo Danieli, *Sloboda i pravo građana u starom rimskom pravu*, 1956, 4.

ona je težila ka jedinstvenom upravljanju svim podanicima.¹³ U ovoj državi nije bilo svejedno da li se neko lice rađalo kao slobodno ili kao rob, zatim da li je lice rođeno kao Rimljanin (*cives*), ili kao Latin ili peregrin.¹⁴ Radi definisanja, određivanja i utvrđivanja pravnih pravila koja bi ustanovila status peregrina i regulisala pitanje zaštite njihovih prava, posebno se isticao svojom aktivnošću najprije peregrinski (*praetor peregrinus*), a potom i gradski pretor (*praetor urbanus*).¹⁵ Robovi su u rimskom društvu predstavljali jednu od osnovnih socijalnih struktura. Antički Rim se često naziva “društvom robova”.¹⁶ Oslobođenje roba je bio jedan od načina na koji se povećavao broj rimskih građana.¹⁷ Posmatrajući stare države sa historijskog aspekta uočljiva je pojava jednog interesantnog fenomena. Radi se o postojanju društvene stratifikacije, tj. podjele jedne zajednice na više i niže slojeve koji su se često razlikovali prema obimu prava i obaveza u društvu što je u konačnici i determinisalo njihov status kao skupa pojedinaca. Posebnu pažnju zauzima antička rimska država gdje je, tokom skoro dva milenija, postojala podjela na slobodne rimske građane i robove shodno postulatima *status libertatis*.

Termini pravo i zakon označavaju fenomene koji se s određenim specifičnostima ispoljavaju, zapaža Žika Bujuklić, u različitim historijskim epohama i kod naroda s različitim kulturnim korijenima i tradicijom. U antičkom Rimu su ovi fenomeni označavani terminima *ius* i *lex*.¹⁸ Antički Rim je zavještao ideje slobode i građanstva, koliko i ideje carske eksploatacije, zajedno s rječnikom savremene politike, od „senatora” do „diktatora”. Pozajmio

¹³ Marko Šukunda, *Verska politika Rimskog Carstva od 311-380. godine*, doktorska disertacija, Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2017, 31, <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/10662/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y> (preuzeto 1.6.2022).

¹⁴ Nije bilo svejedno ni da li je “jedno lice po rođenju dobijalo status lica *sui iuris*, ili status lica *alieni iuris*. U zavisnosti od toga da li je jedno lice pripadalo statusu građanstva, statusu slobode ili je bilo posmatrano kroz porodični status, pristupalo se definisanju pitanja pravne i poslovne sposobnosti lica u okviru rimske države” – prema: Marija Ignjatović, *Capacitas iuridica i status familiae u rimskom pravu*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 78, 2018, 217-218.

¹⁵ Marija Ignjatović, *Pravni položaj peregrina kao manjine u rimskom pravu*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, LXII, Tematski broj „Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom pravnom prostoru”, 2012, 336.

¹⁶ Dva najbitnija načina na koji se dolazilo do robova bez sumnje su bili ratno zarobljavanje i rađanje u takvom statusu. Osim ratom i zarobljavanjima, do robova se dolazilo i nasljedstvom, dijelom kupljenog imetka, prijateljskim dogovorom, neospornom imovinom i zakonskom konfiskacijom imovine. Rob je bio u vlasništvu gospodara i tretiran je kao *res mancipi*, bio je u rangu sa zemljom, kućom, životinjama za rad, odnosno svime onim što je činilo osnovna sredstva za proizvodnju na nekom imanju – vidi: Almir Marić, *Servile caput: Prilog proučavanju ropstva u unutrašnjosti provincije Dalmacije*, *Godišnjak*, vol. 43, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2014, 135.

¹⁷ Ognjen Vujović, *Asimilacija i pravo građanstva. Proširenje porodice i proširenje rimske političke zajednice kao dva nerazdvojna i komplementarna procesa*, *Politička revija*, br. 2, 2017, 195.

¹⁸ Žika Bujuklić, *Višeznačnost termina ius i lex i njihov međusobni odnos*, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 2, 2013, 21-22.

nam je svoje krilatice, od: „Boj se Grka i kada poklone nose”, preko: „Hljeba i igara”, do: „Svira dok Rim gori”, pa čak i onu: „Dok ima života, ima i nade”.¹⁹ U njemu su velika dostignuća ostvarena na području prava što je donekle i razumljivo imajući na umu nužnost regulisanja javnopravnih i privatnopravnih odnosa u velikoj centralizovanoj državi. Rimsko pravo stvoreno je na osnovama koje su postavljene Zakonikom XII ploča.²⁰ Zakoni su jedan od izvora rimskog prava i to: Kraljevski zakoni, Zakonik XII ploča i 11 zakona donijetih nakon Zakonika XII ploča.²¹ Ostali izvori su: pretorski edikti, mišljenja Senata, carske konstitucije, Zakon o citiranju i Kodifikacije.²²

Staro rimsko *ius civile* važno je i obavezivalo samo rimske građane, koji su se, kako smo to već istakli nekoliko puta, smatrali dominantnim narodom u okviru rimske države”. *Ius civile*, odnosno njegovoj kodifikaciji u Zakonu od dvanaest tablica, Rimljani su ukazivali veliko, skoro religiozno poštovanje.²³ Pravo rimskih građana (*ius civile*) bilo je ponosna baština

¹⁹ Historiji Rima prikladan završetak može se dati na više načina. Neki su odabrali preobraćenje cara Konstantina na hrišćanstvo na samrtnoj postelji 337. godine nove ere, ili vizigotsku pljačku Rima 410. godine nove ere pod vodstvom Alarika. Historija Rima, završava se, pak, značajnim trenutkom iz 212. godine nove ere kada je car Karakala sve slobodne stanovnike Rimskog carstva proglasio punopravnim rimskim građanima, čime je izbrisao razliku između osvajača i pokorenih i dovršio postupak širenja prava i povlastica rimskih građana započet gotovo hiljadu godina ranije – prema: Mary Beard, *SPQR: Istorija starog Rima*, Laguna, Beograd 2020, 17-19.

²⁰ Zajednica starih Rimljana se može, ustvrđuje Ajdin Huseinspahić, ubrojiti među najuspješnije društvene zajednice u historiji. Kroz sve faze svoje transformacije pokazala je zavidan stepen pravne pronicljivosti i hitrosti u donošenju zakonskih propisa koji bi regulisali datu društvenu pojavu. Rimljani nisu voljeli kodifikacije, zato se ne treba čuditi elastičnosti njihovog pravnog sistema, koji se često sastojao od mnoštva zakona, odnosno senatskih odluka i edikata. Mada skromnog obima prvi pravni zbornik u Rimu predstavlja Zakonik XII ploča. On sadrži pravila o privatnom pravu, parničnom postupku, krivičnom pravu, javnom pravu i sakralnom pravu. Nosi dosta primitivnih i barbarskih obilježja (bičevanje ljudi i bacanje u okove), ali je ipak on osnova rimskog privatnog prava. S pravnog aspekta promatrano ostao je na snazi sve do Justinijanove kodifikacije. Komisija zadužena da radi na Zakoniku je najprije izvela pred skupštinu deset ploča zakona 451. g. p.n.e., koji su prihvaćeni. Iduće godine dopunili su zakone te podnijeli još dvije ploče zakona pred skupštinu, koje su također prihvaćene – prema: Ajdin Huseinspahić, *Tutela mulierum i pravni položaj žene u starom vijeku, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, br. 8, Zenica 2011, 219.

²¹ Ne postoje precizni podaci o početku primjene robovskog sistema u rimskoj državi. U Zakoniku XII ploča spominje se postojanje ropstva bez bilo kakvih daljih pojašnjenja. Rimski historičari (*analisti*) u svojim zapisima su navodili 4. i 3. vijek p.n.e. kao vrijeme kada se ropstvo počelo koristiti u društveno-ekonomskim tokovima. Opširnije: Walter Scheidel, *Slavery in the Roman economy*, Stanford University, 2010, 13.

²² Rimsko gospodarstvo zasnivalo se na veleposjedima i radu robova i slobodnih poljoprivrednika, te kolona pri kraju Rimskog carstva. Položaj robova pogoršavao se s prestankom velikih osvajačkih ratova. Nije više bilo priljeva robovske radne snage kao prije, a sve veće robovsko iskorištavanje dovodilo je do ustanaka robova od kojih je veliki ustanak bio od 73. do 71. g. pr. Kr. pod vodstvom Spartaka, roba iz Tracije, gladijatora koji je okupio vojsku od 40 000 robova - prema: Đuro Benić-Marija, Penava Benić, *Ekonomski misao u antičkom Rimu, Ekonomski pregled*, br. 1, 2019, 89-91.

²³ *Ius civile* je, prije svega, uglavnom običajno pravo preuzeto iz starih rimskih običaja. Obavezna snaga običaja svuda, pa i kod Rimljana, leži primarno u njihovom velikom i religioznom

Rimljana i nije se moglo tek tako proširiti i na strance.²⁴ U rimskom pravu objektivno su odgovarali očevi porodice (*pater familias*) za štetne radnje lica koji su bili u njihovoj vlasti, bilo da su robovi ili druga lica koja su bila pod njihovom vlašću (*alieni iuris*). S obzirom na to da su robovi i ostala lica *alieni iuris* bila deliktno sposobna, ali i ne deliktno odgovorna njihove štetne radnje bi teretile njihovog gospodara koji je morao nadoknaditi štetu ili roba ili drugo lice *alieni iuris* dati u *noksu* ili *in mancipium*.²⁵ Represivna politika države bila je vrlo ograničena. Vlast izricanja kazne nad robovima, kao i nad članovima porodice imao je *pater familias*, čiji je autoritet upravo garantovala država.²⁶ O radnim uvjetima za vrijeme robovlasništva u Rimu saznajemo iz rimskih spisa o poljoprivredi, prije svega u Katanovom djelu *De agri cultura* (150.g.pr.n.e), Varonovu *De re rustica* (37.g.pr.n.e) i Kolumelinu *De re rustica* (60/65 g.n.e).²⁷

Status libertatis

Rimljani su u svakom periodu kroz koji je prošla rimska država (kraljevstvo, republika, principat i dominat), posjedovali svijest o klasama koje čine njihovo društvo. Svaki čovjek posmatran je u funkciji dva suštinska kriterijuma: porijeklo i bogatstvo. Robovlasnički karakter rimskog društva učinio je, konstatuje Nataša Deretić, pojam „čovjeka” ograničenim i

poštovanju i uvjerenju da je primjena običaja obavezna i korisna. Mada su Rimljani razlikovali *ius* i *fas* — pravo od vjerskih propisa, ipak je *ius civile* tijesno povezano s religijom i prožeto njom: za vršenje pravnih poslova bilo je nužno izvršiti ritualne gestove (*mancipatio*) ili izgovoriti reči s magijskim dejstvom (*stipulatio*). Svaka, pa i najmanja greška u ovome povlačila je ništavost posla – vidi: Dragomir Stojčević, *Rimljani i pravo*, 1957, 175-176.

²⁴ U III vijeku pravo građanstva bila je povlastica kojom su se Rimljani razlikovali od drugih naroda. Izuzetno, to pravo je važilo i za Latine, stanovnike Lacijuma, ukoliko im je bilo priznato *ius commercii* (pravo trgovanja). Svi ostali stanovnici Carstva imali su položaj negrađana ili stranaca (*hostes* ili kasnije *peregrini*) – prema: Marija Ignjatović, Zaštita ljudskih i manjinskih prava u doba rimske republike, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, LXII, Tematski broj „Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom pravnom prostoru”, 2012, 328.

²⁵ Mirjana Bogunović, Objektivna odgovornost u rimskom pravu, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci*, br. 36, 2014, 188.

²⁶ Filip Novaković, Stalni sudovi u rimskom pravu, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, br. 25, Zenica 2020, 160.

²⁷ Robovski rad bio je najvažniji oblik ovisnog rada. Rad robova u pekarama po gradovima je, prema opisima savremenika, bio monoton i iscrpljujući: “Koliko je ondje bilo ljudi, čija su tijela bila išarana krvavim tragovima biča, leđa izranjavana; ljudi odjenutih u krpe, a ne halje! Neki su samo krpama prikrivali svoj stid, a najveći broj njih bio je gotovo posve gol. Vidjeh ondje žigosane, napola ostrižene ljude nogu okovanih u lance! Vukli su se poput sjena. Trepavice su im bile spržene dimom i vatrom pećnice; jedva da su i mogli gledati. I kao što je ratnik u borbi sav prekriven prašinom, tako su i oni od glave do pete bili posutim brašnom i pepelom i gotovo neraspoznatljivi od prljavštine” – prema: Lino Modrušan, *Proizvodni odnosi kroz povijest, završni rad*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2017, 7-12; <https://zir.nsk.hr/islandora/object/uniipu%3A1993/datastream/PDF/view> (preuzeto 25.6.2022).

isključujućim, s obzirom na činjenicu da se zasniva na dominantnom obliku ovisnosti i korišćenja drugog čovjeka (roba). Robovi nisu imali status „čovjeka”; tretirani su kao „oruđa koja govore” (*instrumentum vocale*), kao stvari koje su u svojini onoga ko je tretiran kao „čovjek”, što je bio prvenstveno slobodan rimski građanin. U rimskom pravu za „čovjeka” je upotrebljavan izraz *homo* ili *persona*, „oba u značenju samo čovjeka kao bića bez ikakvog prizvuka na njegov pravni položaj”.²⁸ Položaj pojedinca bio je uređivan kroz tri posebna statusa: *status civitatis* (koncept rimskog građanina ili stranca), *status familiae* (položaj člana porodice ili kućnog starješine) i *status libertatis* koji je sve stanovnike države dijelio na slobodne ljude ili robove. Ovu bitnu materiju uređivali su rimski pravni izvori između kojih se kao posebno bitne izdvajaju Digeste, tačnije 1.knjiga u kojoj rimski pravnik Gaius o položaju ljudi kaže sljedeće: *Summa itaque de iure personarum divisio haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi*.²⁹ Drugi pravници, primjerice Ulpinijan, smatrali su da se ljudi rađaju slobodni, a da je ropstvo produkt *ius gentiuma*.³⁰

Položaj roba (*servus, puer*) bio je specifičan. Za razliku od životinja i stvari nad kojima se vlast označavala kao *domicium* ovdje se radilo o vlasti nad čovjekom pa je korišten termin *domicia potestas*. U početnim fazama razvoja prava i države posmatrani su isključivo kao imovinsko dobro, bez bilo kakvih

²⁸ Nataša Deretić, Uperedna analiza: „prava čoveka” u rimskoj državi i savremena „ljudska prava, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 3, 2011, 470-471.

²⁹ *Omni nostri sacratissimi principis iustiniani iuris enucleati ex omni vetere iure collecti digestorum seu pandectarum – Liber primus*, <http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest1.shtml> (preuzeto 30. 5. 2022).

³⁰ Sredinom III vijeka prije nove ere, bilo je u primjeni pravo - *ius gentium* (nacionalno pravo). Kao takvo je primjenjivano na rimske građane ali i na strance. Nije bilo proizvod vlasti, nego rezultat rada sudova (magistrata) nadležnih za raspravljanje slučajeva u kojima su kao stranka u postupku učestvovali stranci. Širenjem rimskih provincija, razvojem trgovine i trgovinskog prava, mijenjao se odnos prema strancima koji su se na taj način zatekli unutar granica Rimske imperije. *Ius gentium* se primjenjivao i na „Rimljane” koji nisu imali status građana a koji su kao stranke učestvovali u sporovima pred rimskim sudovima. *Ius gentium* je počivao na univerzalnosti u primjeni. Ova ideja o opštoj primjeni prava koju je diktirala priroda (*natura*), bila je kod Rimljana preuzeta od grčkih filozofa. Originalno, na sva ljudska bića bilo je primjenjivano pravo ličnosti (Law of persons), čak i kada su, kao u slučaju robova, individue smatrane više kao stvar. Pravo ličnosti bilo je u primjeni i na organizacijama pod pretpostavkom da i one imaju svoju volju, koju su izražavale preko zastupnika. Kasnije je, međutim, došlo do razdvajanja pojmova ljudsko biće i puni pravni kapacitet, pa je Ulpijan tvorca izreke da robovi nemaju nikakva prava (“*Servile caput nullum ius habet*”). Da bi se, dakle, uživao pun pravni kapacitet u razvijenom rimskom pravu bilo je potrebno ispuniti dva uslova: 1) oslobođenost od ropstva (*libertas*), i 2) državljanstvo (*citizenship/civitas*). Pored robova, i drugi nisu imali pun pravni kapacitet npr. žene, maloljetnici, lica pod roditeljskim staranjem ili u bračnom statusu supružnika i sl. Postojanje robova u antičkom društvu vezuje se za postojanje podjele rada, koja je dovela do postojanja dvije osnovne klase: slobodni i robovi, a praćena je pokušajem da se robovlasništvo sociološki opravda. Za Aristotela je to bilo biološki opravdano: „Aristotel smatra da su po prirodi izvesni ljudi predodređeni da budu slobodni (dakle, građani i upravljači) a drugi – da budu robovi. To se dokazivalo tjelesnim i duhovnim razlikama koje postoje između ove dve vrste ljudi – prema: Snežana Radovanović, *Slobodni građani, demokratija - pretpostavke primene rimskog prava*, Megatrend revija, br. 4, 2020, 43-44.

ličnih, imovinskih i drugih prava. Tako *puer* nije mogao biti stranka u postupku, a njegova zajednica sa ropkinjom tretirana je kao faktička zajednica (*contubernium*), ne kao punovažni brak. Mogao je samo poboljšati položaj svog gospodara, a ukoliko bi *servus* prouzrokovao trećoj strani neku štetu, gospodar nije bio dužan istu otkloniti, ali prema Akvilijevom zakonu o šteti iz 287. g.n.e. postojala je mogućnost predaje roba oštećenoj strani po principima noksalne odgovornosti.³¹ Ovaj zakon je regulisao pitanja vanugovorne odgovornosti, tačnije slučajeve gdje je vlasnik oštećene stvari mogao tražiti od štetnika isplatu najviše cijene uništenog dobra koju je ono imalo u roku od godinu dana (ako je bila riječ o životinjama) ili u posljednjih 30 dana ako se radilo o ostalim vrstama stvari. Zahtjev za naknadom štete ostvarivan je kroz *actio damni iniuriae*, u literaturi poznatija kao i *actio legis Aquiliae*.³²

Izvori ropstva i načini oslobađanja

U izvore ropstva spadali su rođenje od majke sličnog statusa, ratno zarobljeništvo i oduzimanje slobode kao sankcije.³³ Pored tzv. privatnih i carskih robova postojali su i „javni” (*servi publici*). Njihov vlasnik nije bila privatna osoba već zajednica, a vlast nad njima zvanično je obnašao rimski narod (*populus Romanus*), civilni organi u općinama (*municipies*) ili koloniji (*coloni*) u Italiji te njenim provincijama. Pravno posmatrano za javne robove u Rimu bio je zadužen rimski senat, a u drugim mjestima lokalna vijeća. *Servi publici* su najčešće bili zaposleni kod sveštenika ili magistrata. Radili su i kao čuvari javnih građevina: arhiva, hramova, bazilika i biblioteka. U periodu vladavina rimskih careva Augustusa i Claudiusa, djelovala je *familia publica aquaria* – sačinjena od 240 robova koji su održavali akvadukte i vodovodnu mrežu. Ostali su sudjelovali u javnim radovima (*opera publica*).³⁴

Postupak oslobađanja iz ropstva zvao se *manumissio* s različitim pojavnim oblicima. Tako je u klasičnom pravu postojala *manumissio vindicta* u formi legisakcionog postupka, *manumissio censu* kroz upis u listu građana i *manumissio testamento* kroz testamentalno raspolaganje.³⁵ Pretorska pravna

³¹ Zdravko Lučić, Mirela Šarac, *Rimsko privatno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2006, 57-58.

³² Samir Aličić, Procena štete po akvilijanskoj tužbi u slučaju uništenja predmeta obligacionog odnosa, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, vol. 61, br. 1, 2013, 281-298.

³³ Porobljavanje ratnih neprijatelja bio je najčešći metod obezbjeđivanja robovske snage u starom Rimu. Drugi način bilo je rođenje od majke ropkinje, a takvi robovi zvali su se *vernae*. Opširnije: Keith Bradley, *Slavery and Society at Rome*, Cambridge University Press, 1994, 35.

³⁴ Opširnije: Franco Luciani, *Everybody's Slaves*, <https://ics.blogs.sas.ac.uk/2018/03/02/servi-publici-everybodys-slaves/>; Alexander Weiss (2004), *Sklave der Staat*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2018.

³⁵ *Lex Fufia Caninia*, donijet 2 godine p.n.e, propisivao je ograničenja u pogledu broja robova koje je jedna osoba (gospodar) mogla osloboditi putem manumisija. Propis je donesen za vrijeme Augustusovog principata, a njime se htjelo osigurati da mogu biti oslobođeni samo oni robovi

djelatnost je napustila strogo formalne manumisione postupke i uvela nove npr. *manumissio inter amicos* (puštanje između prijatelja), *manumissio per epistulam* (puštanje pismom) te *manumissio per mensam* pozivanjem roba da priđe gospodarevom stolu. Ovakva pojava dualnih rješenja dovela je do svojevrsnog pravnog apsurdna po kojem se lice, oslobođeno po jednom od postupaka predviđenih pretorskim pravom, i dalje smatralo robom jer *ius civile* takve metode nije poznavalo. Da bi se riješio ovakav problem, pretori su gospodarima uskratili mogućnost da zahtijevaju povrat oslobođene osobe u prijašnje stanje. Oslobođene osobe nisu imale status rimskih građana nego isključivo pravo latiniteta (*Latini Iuniani*).³⁶ U kategoriju *Latini Iuniani* svrstavale su se osobe oslobođene iz stanja *servusa* prema odredbama *Lex Aelia Sentia* ili *Lex Iunia Norbana*, tj. u formama koje civilno pravo nije poznavalo. Pripadala su im određena politička i ekonomska prava kao što je pravo na sticanje vlastite imovine putem pravnih poslova, pravo biti imenovanim kao legatarom u nasljeđivanju, ali im je bilo uskraćeno pravo testamentalnog raspolaganja, a u slučaju smrti njihova imovina je išla patronima. Također im je bilo negirano pravo na sklapanje braka. Za vrijeme Justinijanove vladavine ovakva praksa u potpunosti je napuštena.³⁷

Imovinska odgovornost

Koncept imovinske odgovornosti roba mijenjao se uporedo sa razvojem ekonomskih, privrednih i društvenih tokova rimske države. U najranijim razvojnim etapama ugovori i drugi pravni poslovi sklopljeni od strane *servusa* nisu proizvodili nikakve pravne učinke. Vremenom dolazi do usložnjavanja u trgovini što dovodi do pojave instituta *peculiuma*. Pekulij je predstavljao dio imovine dodijeljene robu od strane njegovog gospodara za sklapanje ugovora. Pravo je ovakva dobra posmatralo kao vlasništvo gospodara iako su ona *de iure* pripadala *servusu*. Gospodar je mogao u svakome trenutku izvršiti opoziv pekulija. Ukoliko bi on obavio emancipaciju svog djeteta ili oslobodio roba, a nije oduzeo imovinu datu u vidu pekulija, smatralo se da takva dobra

koji to istinski zasluže. Zakonodavci su uzimali u obzir robovlasničku strukturu svog vremena, a detaljnije pojašnjenje zakona dao je Gaius u *Institucijama* (*Institutiones*: 1.43) u II vijeku n.e: „Ukoliko neko posjeduje više od 2, a manje od 10 robova može oslobiti najviše jednu polovinu od ukupnog broja. Ko ima više od 10, a manje od 30, smije osloboditi do jedne trećine. Ako je taj broj veći od 30, a manji od 100, gospodar može osloboditi do jedne četvrtine. Ako je broj robova između 100 i 500 može se osloboditi do jedne petine.” Zakon nije regulisao slučajeve kada je neko posjedovao više od 500 robova, ali u svakom slučaju nije moglo biti oslobođeno više od 100. Propis se nije primjenjivao na lica koja su imala jednog ili dva roba. Oni su imali punu slobodu u korištenju manumisija. Prema: Keith Bradley, *Slavery and Society at Rome*, 1994, 10.

³⁶ Zdravko Lučić, Mirela Šarac, *Rimsko privatno pravo*, 2006, 58.

³⁷ Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1991, 537.

predstavljaju poklon. U slučaju gospodareve smrti pekulij je bio predmetom nasljeđivanja njegovih srodnika kao i ostatak nasljednopravne mase.³⁸

Obligacije, nastale ovakvim raspolaganjima, bile su naturalnog karaktera (*obligatio naturalis*) što znači da nije postojala mogućnost pokretanja tužbi u slučaju bilo kakve povrede u neispunjenju ugovorene obaveze. Da bi se treća lica zaštitila od oštećenja, pretorsko pravo je uspostavilo sistem tzv. dodatnih vjerovničkih tužbi (*actiones adiecticiae qualitatis*) protiv gospodara ali samo u određenim slučajevima. Tu postoji odgovornost kako *puera* tako i gospodara. Postojale su tri vrste ovih tužbi. To su *actio de peculio* za obaveze nastale povodom raspolaganja pekulijem, *actio tributoria* u slučajevima korištenja pekulija za trgovinske poslove i *actio de in rem verso* ukoliko je pater familias imao neke koristi od sklopljenog pravnog posla.³⁹ Kod ovakvih tužbi on je odgovarao do visine pekulija. Međutim, postojali su i slučajevi neograničene odgovornosti. Rimsko pravo je poznavalo tri takve situacije. Prva je *actio quod iussu* gdje je pater familias naložio trećoj osobi da sa robom ili sinom sklopi pravni posao, druga je *actio institutoria* ako je rob postavljen na čelo trgovine i treća je *actio exercitoria* u slučajevima kada je za zapovjednika broda imenovan *servus* a u vezi sa obavezama sklopljenim u pogledu poslovanja plovila.⁴⁰

Stanja slična ropstvu

Rimsko pravo je poznavalo slučajeve stanja sličnih ropstvu gdje osoba nije gubila svoja prava ni slobodu, ali je njen položaj bio sličan poziciji roba. Postojalo je nekoliko takvih slučajeva. Možda se najzanimljiviji odnosi na osobe *in mancipio* koje je *pater familias* predao putem mancipacije drugom starješini kao radnu snagu ili radi izbjegavanja deliktne odgovornosti. Naime, sporovi naknade štete su rješavani na način da je tužba povodom počinjenog delikta mogla biti podignuta protiv svake pravno i poslovno sposobne osobe. Međutim, ako je štetnik bio rob ili osoba pod vlašću porodičnog starješine,

³⁸ Andreas Wacke, Die libera administratio peculii zur Verfügungsmacht von Hauskindern und Sklaven über ihr Sondergut, u: Thomas Finkenauer, *Sklaverei und Freilassung im römischen Recht / Symposium für Hans Josef Wieling für 70. Geburtstag*, Springer Verlag, Berlin 2006, 252-253.

³⁹ Robovi i djeca pod vlašću *patria potestas* spadala su u kategoriju poslovno sposobnih lica bez mogućnosti sticanja imovine. Potonji su se nalazili u takvom položaju do smrti *pater familias* ili dok ih on ne otpusti iz svoje vlasti. Ako im je davan novac u obliku zajma ili na drugi način, *pater familias*/gospodar postajao bi vlasnik te novčane sume pri čemu niko od njega nije mogao tražiti njen povrat. Dijete je moglo sticati prava za *pater familias* ali ga nije moglo obavezivati. On je odgovarao samo ako je bio saglasan sa sklopljenim poslom (sa *actio quod iussu*) ili ako je posao bio u vezi sa pekulijem. Kod raspolaganja imovinom davala se opća saglasnost za sve poslove koji su se ticali pekulija. Vidi: Hans Wieling (1939), Die Unsterblichkeit der Versionsklage und die heutige Rechtsanwendung u: Ealther Hadding, *Festgabe Zivilrechtslehrer 1934/35*, Berlin 1999, 683-710.

⁴⁰ Zdravko Lučić, Mirela Šarac, *Rimsko privatno pravo*, 2006, 59-60.

primjenjivali su se postulati noksalne odgovornosti po kojoj je zahtjev za naknadu štete upućivan prema gospodaru ili *pater familiasu* pod čijom su se vlašću nalazili bilo *servus* ili član porodice u vrijeme podizanja tužbe. Postojala su dva načina naknade štete: plaćanje novčane kazne ili mancipiranje počinioca oštećenoj strani sve dok ona ne odradila dug ili novčanu kaznu.⁴¹

Drugi slučaj se odnosio na *addictusa*. On je prema starom *ius civile* bio dužnik u određenom obligacionom odnosu gdje bi, u slučaju neizmirivanja svoje obaveze, bio dodijeljen povjeriocu. Povjerilac ga je morao držati u tzv. povjerilačkom zatvoru 60 dana, sve dok se ne bi pojavio jamac ili bio otplaćen dug. Ukoliko do toga ne bi došlo, dužnik je mogao biti ubijen ili prodat kao rob. Slična situacija je bila i sa *nexumom*, oblikom zajma koji je zaključivan u strogo formalnoj i svečanoj proceduri. Neizvršavanje ugovoreni radnji dužnika je dovodilo do slične situacije kao i *addictusa*. Zbog toga je ovaj pravni posao zabranjen 326. g.pr.n.e. posebnim zakonom *lex Poetelia Papiria de nexis*.⁴² Pravna praksa je bilježila brojne slučajeve *nexusa* sa nekada vrlo teškim posljedicama. Kao primjer se navodi slučaj Gaiusa Publiliusa koji je radio kod Luciusa Papiriusa kako bi otplatio očev dug. Gaius se zbog svog izgleda dopao Luciusu koji je sa njim pokušao stupiti u intimnije odnose. Publilius je to odbio, a za takav stav kažnjen je bičevanjem. Pretučeni dječak je uspio pobjeći i potražiti pomoć, a njegov slučaj je doveo do velikih protesta koji su rezultirali donošenjem gore navedenog zakona kojim je dužničko ropstvo zvanično zabranjeno.⁴³

Osim obligacionog prava postojali su slučajevi sličnih ropstvu i u drugim segmentima prava, najviše u statusnom pravu. Tu su egzistirale dvije značajne kategorije. Prva je bila *redempti ab hostibus*. Tu su se svrstavale osobe otkupljene iz ratnog zarobljeništva. Njih je otkuplivač mogao držati u zarobljeništvu sve dok se otkupnina ne isplati bilo novcem ili radom otkupljene osobe. Tokom perioda carstva trajanje zarobljeništva ovakve vrste moglo je trajati najviše 5 godina. Druga kategorija se odnosila na *auctoratuses*. Prema Gajevim Institucijama u *auctoratuses* su se ubrajali muškarci, žene i maloljetna djeca koji su se obavezivali raditi za neku osobu na određeni vremenski period (*iudicati*).⁴⁴ Načini sklapanja ovakvih odnosa su se najčešće temeljili na dobrovoljno datoj zakletvi (*auctoramentum*) ili nekoj ranijoj obavezi auktoratusovog patera *familiasa* prema drugoj strani. Kasnije su se ovim

⁴¹ Zdravko Lučić, Mirela Šarac (2006), *Rimsko privatno pravo*, 2006, 64.

⁴² *Isto*, 225.

⁴³ *Lex Poetelia Papiria*,

<http://classics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-8190>, (preuzeto 27.6.2022).

⁴⁴ Nekada, međutim, postoji i krađa slobodnih osoba, kao kada neko potajno odvede djecu koju imam pod svojom vlašću, ili suprugu koja je pod našim manusom ili onog koji mi je dosuđen ili koga sam najmio kao gladijatora – vidi: Danilo Basta, Obrad Stanojević, Simon Simonović, *Gaj Institucije*, Beograd, Nolit, knj. 3, odredba 199, 1982, 235.

terminom označavali svi slobodni rimski građani koji su bili angažovani kao gladijatori, što je smatrano nečasnim zanimanjem u starom Rimu.⁴⁵

Posljednji primjer predstavljaju kolonati. Do njihove uspostave dolazi tokom perioda dominata, posljednjeg perioda rimske države kada nastupa politička, ekonomska i pravna dekadencija. Ona se odrazila na sve segmente društva, među kojima je i pitanje radne snage na velikim zemljišnim posjedima – latifundijama koje su do tada funkcionirale na osnovu robovske snage. Vlasnici latifundija su počeli dijeliti ove posjede u manje zemljišne cjeline koji su dodjeljivani seljacima, oslobođenim robovima i robovima. Oni su mogli boraviti na ovim parcelama, obrađivati ih, a zauzvrat su bili obavezani vlasniku dati dio prihoda u novcu ili naturi. Postojala su tri izvora kolonata. Prvi je bio nasljeđivanje gdje je najmanje jedan roditelj kolon, drugi je bilo dobrovoljno stupanje u ovakav odnos a treći se odnosio faktičko življenje u ovom obliku tokom 30 godina života. U početku su kolonati bili slobodni zakupci zemlje da bi vremenom njihov položaj sve više poprimao odlike zavisnog. Tako je 322. Konstantinovom konstitucijom propisano da kolon ne smije napuštati posjed, a u slučaju da to učini prijetile su oštre kazne poput vezivanja u okove uz izricanje novčanih kazni licima koja su mu pomagala tokom bijega. Ova lica su imala određeni oblik statusa libertatis gdje se ubraja pravo na sklapanje braka, testamentalnog raspolaganja, zaključivanja pravnih poslova i sticanja imovine. Postojala je jedna vrsta akcesornosti gdje su ova lica pratila sudbinu zemljišta pa su tako prodajom zemljišta sticaocu istovremeno pripadali i koloni. Kolonat je po svojoj prirodi bilo trajno stanje, a lica su se mogla osloboditi ako bi im gospodar dodijelio vlasništvo nad zemljom ili ukoliko bi ove osobe obavljale dužnosti biskupa ili *decuria* tokom 30 godina.⁴⁶

Servus communis

Pod pojmom *servus communis* podrazumijeva se zajednički rob, tj. lice koje pripada većem broju osoba. Do takve pravne situacije moglo je doći na osnovu nasljeđivanja, poklona ili drugih pravnih poslova. Najvažniji izvor za ovaj pravni institut su *Gajeve Institucije* (knjiga 3,167) gdje je propisano da robovi stiču prava i obaveze za svoje gospodare u obimu određenom njihovim idealnim suvlasničkim udjelima (*pro dominica partibus*). Izuzetak predstavljaju stipulacije ili mancipacije u kojima se izričito navodi jedna osoba u čiju se korist neki posao sklapa, kao naprimjer ukoliko bi rob sklopio stipulaciju u formi „Da li pristajete da platite Titiusu gospodaru?” ili ukoliko bi primio mancipaciju tipa “Ja svjedočim da ova imovina pripada mom gospodaru Luciusu Titiusu na osnovu kviritijanskog prava i neka ona za njega bude

⁴⁵ *Auctoratus, Auctoramentum*, <http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/auctoratus-auctoramentum-e208030#>, (preuzeto 27.6.2022).

⁴⁶ Zdravko Lučić, Mirela Šarac, *Rimsko privatno pravo*, 2006, 38-39.

kupljena ovim komadom bronzane pločice”.⁴⁷ Interni odnos između suvlasnika u vezi sa utvrđivanjem suvlasničkih udjela i podjele dobiti uređivan je podizanjem *actio communi dividundo*. Do značajnih promjena dolazi u periodu pravnika Julijana koji, za sticanje putem zajedničkog roba, propisuje solidarnu odgovornost kod odgovaranja za zaključene obaveze. Time je povećan stepen pravne sigurnosti i intenzivirano učešće robova u pravnom prometu.⁴⁸

Zaključak

Institucija ropstva bila je svojstvena svim starim civilizacijama mediteranskog bazena. Međutim, svoju najveću primjenu ona je imala u rimskoj državi kao pokretačka snaga njenog slojevitog društvenog i ekonomskog sistema. Položaj pojedinca u rimskoj državi uređivan je kroz tri zasebna statusa koja su razlikovala robove i slobodne građane (*status libertatis*), članove porodice i starješine (*status familiae*) te rimske građane i strance (*status civitatis*). Svaki od ovih položaja imao je pravne posljedice po pojedinca što se u krajnjoj mjeri i odražavalo na njegov svakodnevni život. Robovi (*servus, puer*) su nazivani *instrumentum vocale* (stvari koje govore). Njihov status je bio specifičan. U poređenju sa životinjama i stvarima nad kojima se vlast označavala kao *domicium* ovdje se radilo o vlasti nad čovjekom pa je korišten termin *domicia potestas*. U ranim fazama razvoja države i prava posmatrani su isključivo kao imovinsko dobro, bez bilo kakvih ličnih, imovinskih i drugih prava. *Puer* nije mogao biti stranka u postupku, a njegova zajednica sa ropkinjom tretirana je kao faktička zajednica (*contubernium*), ne kao punovažni brak. Mogao je samo poboljšati položaj svog gospodara, a ukoliko bi *servus* prouzrokovao trećoj strani neku štetu, gospodar nije bio dužan istu otkloniti, ali mu je Akvilijev zakon o šteti iz 287.g.n.e. dao mogućnost predaje roba oštećenoj strani. Paralelno je egzistiralo više kategorija robova: privatni, carski i javni (*servi publici*). Javnim robovima nije upravljalo privatno lice već šira zajednica: bilo da je riječ o rimskom narodu, Senatu, organima municipija ili kolonija u Italiji te drugim provincijama. Oslobođenje iz ropstva vršilo se putem pravnog mehanizma manumisija, a u rimskom društvu svoje mjesto imala je i društvena klasa oslobođenih robova (*libertini*). Pravo im nije davalo status rimskog građanina nego isključivo ovlaštenje na latinitet (*Latini Iuniani*). *Status libertatis* je pokrивao velik broj pravnih oblasti u koje su robovi bili uključeni: od bračnih i roditeljskih pa sve do imovinskih i deliktih.

Razvojem ekonomskih kretanja u Rimu sve se više javljalo učešće robova u pravnom prometu, često u ime većeg broja gospodara, što je stvorilo

⁴⁷ *The Institutes of Gaius*, <http://thelatinlibrary.com/law/gaius3.html> (preuzeto 28.6.2022).

⁴⁸ Mirjana Bogunović, Sticanje putem zajedničkog roba (*Servus communis*), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 2, 2006, 647-659.

potrebu da se putem pravničke djelatnosti uredi institut sticanja putem zajedničkog roba. Dokaze o važnosti ovog statusa nalazimo i u drugim vrstama pravnih odnosa poznatijih kao stanja slična ropstvu (*addictus, redempti ad hostibus, lica in manumissio*), gdje su pojedincima ograničena određena prava i slobode. Cjelokupna rimska država je bila ovisna od robovske snage i teško se suočavala sa promjenama na ekonomskom i političkom planu tokom III i IV vijeka nove ere. To se prvenstveno ogleda u uspostavi novog zemljišnog kolonatskog sistema, svojevrsne preteče feudalnog kmetstva. Time je završena jedna historijska epoha u razvoju čovječanstva i započeta nova sa čitavim nizom izazova i problema koje je trebalo riješiti.

Summary

The institution of slavery was characteristic of all ancient civilizations of the Mediterranean basin. However, it had its greatest application in the Roman state as the driving force of its stratified social and economic system. The position of the individual in the Roman state was regulated through three separate statuses that distinguished slaves and free citizens (*status libertatis*), family members and elders (*status familiae*), and Roman citizens and foreigners (*status civitatis*). Each of these positions had legal consequences for the individual, which ultimately reflected on his daily life. Slaves (*servus, puer*) were called instrumentum vocale (things that speak). Their status was specific. In comparison with animals and things over which authority was designated as *domicium*, here it was about authority over man, so the term *domicia potestas* was used. In the early stages of the development of the state and law, they were viewed exclusively as property, without any personal, property or other rights. *Puer* could not be a party to the proceedings, and his union with a female slave was treated as a de facto union (*contubernium*), not as a valid marriage. He could only improve the position of his master, and if the *servus* caused a third party some damage, the master was not obliged to remove it, but Aquili's law on damage from 287 AD. gave the possibility of handing over the goods to the injured party. Several categories of slaves existed in parallel: private, imperial and public (*servi publici*). Public slaves were not managed by a private person but by the wider community: whether it was the Roman people, the Senate, the authorities of the municipia or colonies in Italy and other provinces. Liberation from slavery was carried out through the legal mechanism of manumission, and the social class of freed slaves (*libertini*) also had its place in Roman society. The law did not give them the status of Roman citizens, but only the right to Latinity (*Latini Iuniani*). Status libertatis covered a large number of legal areas in which slaves were involved: from marital and parental to property and tort.

With the development of economic trends in Rome, the participation of slaves in legal transactions appeared more and more, often in the name of a larger number of masters, which created the need to organize the institute of

acquisition through a common slave through legal activity. Evidence of the importance of this status can also be found in other types of legal relationships better known as conditions similar to slavery (*addictus, redempti ad hostibus, lica in manumissio*), where certain rights and freedoms are limited to individuals. The entire Roman state was dependent on slave power and had a hard time facing changes on the economic and political front during the 3rd and 4th centuries AD. This is primarily reflected in the establishment of a new land colonate system, a kind of forerunner of feudal serfdom. This ended one historical epoch in the development of humanity and began a new one with a whole series of challenges and problems that had to be solved.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Knjige/Books:

1. Basta Danilo, Stanojević Obrad, Simonović Simon, *Gaj Institucije*, Beograd, Nolit, 1982.
2. Beard Mary, *SPQR: Istorija starog Rima*, Laguna, Beograd 2020.
3. Berger Adolf, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1991.
4. Bodel John, Scheidel Walter (ur), *On Human Bondage. After Slavery and Social Death*, Wiley Blackwell, Malden 2017
5. Bradley Keith, *Slavery and Society at Rome*, Cambridge University Press 1994.
6. Bujuklić Žika, *Forum Romanum: rimska država, pravo, religija i mitovi*, Službeni glasnik, Beograd 2006.
7. Finkenauer Thomas, *Sklaverei und Freilassung im römischen Recht / Symposium für Hans Josef Wieling für 70. Geburtstag*, Springer Verlag, Berlin 2006.
8. Hunt Peter, *Ancient Greek and Roman Slavery*, Wiley Blackwell, Malden 2018.
9. Lučić Zdravko, Šarac Mirela, *Rimsko privatno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2006.
10. Weiss Alexander, *Sklave der Staat*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2004.

Članci/Articles:

1. Aličić Samir, Procena štete po akvilijanskoj tužbi u slučaju uništenja predmeta obligacionog odnosa, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, vol. 61, br. 1, 2013.
2. Benić-Marija Đuro, Benić Penava, Ekonomska misao u antičkom Rimu, *Ekonomski pregled*, br. 1, 2019.
3. Bogunović Mirjana, Objektivna odgovornost u rimskom pravu, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci*, br. 36, 2014.
4. Bogunović Mirjana, Sticanje putem zajedničkog roba (Servus communis), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 2, 2016.
5. Bujuklić Žika, Višeznačnost termina ius i lex i njihov međusobni odnos, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 2, 2013.
6. Danieli Rodolfo, Sloboda i pravo građana u starom rimskom pravu, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 1, 1956.
7. Deretić Nataša, Uporedna analiza: „prava čoveka” u rimskoj državi i savremena „ljudska prava, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 3, 2011.
8. Huseinspahić Ajdin, *Tutela mulierum i pravni položaj žene u starom vijeku*, Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, br. 8, 2011.

9. Ignjatović Marija, *Capacitas iuridica i status familiae u rimskom pravu*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 78, 2018.
10. Ignjatović Marija, Pravni položaj peregrina kao manjine u rimskom pravu, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, LXII, Tematski broj „Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom pravnom prostoru”, 2012.
11. Ignjatović Marija, Zaštita ljudskih i manjinskih prava u doba rimske republike, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, LXII, Tematski broj „Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom pravnom prostoru”, 2012.
12. Jovanović Mila, *Oslobodenici (libertini) u doba Oktavijana Avgusta*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, br. 46, 2005.
13. Malenica Antun, *Pravni posao” i „negotium”, dva pojma koja pripadaju različitim epohama*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, br. 3, 2007
14. Marić Almir, *Servile caput: Prilog proučavanju ropstva u unutrašnjosti provincije Dalmacije*, *Godišnjak*, vol. 43, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2014.
15. Nikolić Dragan, *Ropstvo i robovi - tamnija strana ljudske civilizacije: (istorijski pregled)*, u: *Trgovina ljudima : pravna zaštita u međunarodnim i nacionalnim okvirima*, Pravni fakultet, Niš, 2011.
16. Novaković Filip, *Stalni sudovi u rimskom pravu*, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, br. 25, 2020.
17. Radovanović Snežana, *Slobodni građani, demokratija - pretpostavke primene rimskog prava*, *Megatrend revija*, br. 4, 2020.
18. Romac Ante, *Robovi i ropstvo u Marcijalovim epigramima*, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 2-3, 1964.
19. Scheidel Walter, *Slavery in the Roman economy*, Stanford University, 2010.
20. Stanojević Obrad, *Karakter države pozne rimske imperije*, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 4, 1961.
21. Stojčević Dragomir, *Rimljani i pravo*, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, br. 2, 1957.
22. Vujčić Nemanja, *Antičko grčko ropstvo u novijoj perspektivi*, *Zbornik Matice srpske za klasične studije*, br. 21-22, 2020.
23. Vujčić Nemanja, *Ropstvo kao porok u besedama Diona iz Pruse*, *Istraživanja*, br. 24, 2013.
24. Vujčić Nemanja, *Tri pogleda na ropstvo u antici*, *Beogradski istorijski glasnik*, br. 11, 2020.
25. Vujović Ognjen, *Asimilacija i pravo građanstva. Proširenje porodice i proširenje rimske političke zajednice kao dva nerazdvojna i komplementarna procesa*, *Politička revija*, br. 2, 2017.
26. Wieling Hans (1939), *Die Unsterblichkeit der Versionsklage und die heutige Rechtsanwendung* u: Ealther Hadding, *Festgabe Zivilrechtslehrer 1934/35*, Berlin 1999.

Radovi s interneta i elektroničkih medija/Works from the Internet and electronic media:

1. Bradić Milica, *Fenomenološki i etiološki aspekt trgovine ljudima*, Pravni fakultet u Nišu, 2020. master rad, http://www.prafak.ni.ac.rs/files/master-radovi/10.ZMR_Milica_Bradic.pdf.
2. Luciani Franco, *Everybody's Slaves*, 2018. <https://ics.blogs.sas.ac.uk/2018/03/02/servi-publici-everybodys-slaves>.
3. Modrušan Lino, *Proizvodni odnosi kroz povijest*, završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2017, 7-12; <https://zir.nsk.hr/islandora/object/unipu%3A1993/datastream/PDF/view>.
4. Šukunda Marko, *Verska politika Rimskog Carstva od 311-380. godine*, doktorska disertacija, Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2017,

<https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/10662/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>.

5. Tumbas Karolina, *Robovlasnički sustav stare Grčke na primjerima izvornih tekstova*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2017.
<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8921/1/DIPLOMSKI,%20TUMBAS,%20Karolina,%20Gr%C4%8Dki%20jezik%20i%20Knji%C5%BEvnost.pdf>.

Internet:

1. <http://classics.oxfordre.com/>.
2. <http://referenceworks.brillonline.com/>.
3. <http://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest1.shtml>.